

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 45 (2014) 10-12

GREGORIAANSE GEZANGEN VAN DE BEGIJNEN UIT DE LAGE LANDEN

Psallentes Femina te gast in de Heilig Kruiskerk van het Turnhoutse begijnhof

Jeannine Corthals

De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout gaven de begijnen weer een stem. Op zondag 22 juni 2014 organiseerde de vzw De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout, in samenwerking met erfgoedcel Noorderkempen, TRAM 41, het Davidsfonds Turnhout en de Broederschap van het Heilig Sacrament, een concertnamiddag gevuld met begijnenmuziek. In de begijnhofkerk brachten de zes dames van Psallentes Femina, met name Sarah Abrams, Rozelien Nys, Marina Smolders, Rein Van Bree, Kerlijne Van Nevel en Veerle Van Roosbroeck, onder de leiding van stichter en artistiek directeur Hendrik Vanden Abeele, vocale muziek afkomstig uit de begijnhoven van Amsterdam, Antwerpen, Brugge, Mechelen en Turnhout.

Hugo Vanden Bossche, voorzitter van de vzw De Vrienden van het Begijnhof, verwelkomde Psallentes en alle aanwezigen en gaf aan waarom 22 juni een geschikte dag was voor dit concert: “Vandaag is het de zondag onder het octaaf van Sacramentsdag. Van bij het begin van de begijnenbeweging nam bij deze vrome vrouwen de godsvrucht tot het sacrament van de Eucharistie een zeer belangrijke plaats in. Voor hen was de Eucharistie een middel tot innige eenwording met Christus. De begijnen hebben een zeer belangrijke rol gespeeld bij de instelling, precies 750 jaar geleden, en de promotie van Sacramentsdag. Zij hadden niet alleen een bijzondere devotie voor het Heilig Sacrament, maar onder andere ook voor de Heilige Drievuldigheid, waarvan het feest dit jaar 680 jaar geleden werd ingesteld, en dat vorige zondag werd gevierd. En morgen is het de feestdag van Maria van Oignies. Deze vrome vrouw wordt door heel wat auteurs beschouwd als de moeder van de begijnenbeweging.”

Hugo Vanden Bossche

Met een dankwoord sloot de voorzitter zijn inleiding af: “Voor we starten met het concert, wil ik de medewerkers van erfgoedcel Noorderkempen, TRAM 41 en Toerisme Turnhout, de voorzitters van het Davidsfonds Turnhout en Taxandria Geschiedkundige Kring en de secretaris van de Broederschap van het Heilig Sacrament van harte bedanken. Zij hebben ervoor gezorgd dat dit concert binnen en buiten de regio Turnhout werd gepromoot. Nog een speciaal woord van dank voor erfgoedcel Noorderkempen voor de financiële ondersteuning en materiële hulp.”

Psallentes en Psallentes Femina

Met als thuisbasis Leuven werd in 2000, onder leiding van Hendrik Vanden Abeele, het vocaal ensemble Psallentes (de zingenden) opgericht. Met professionele mannenstemmen brengt dit ensemble polyfone en gregoriaanse gezangen uit de late middeleeuwen en de renaissance. Via grondig onderzoek en door gebruik te maken van originele manuscripten gaat Hendrik Vanden Abeele op zoek naar het wezen van de gregoriaanse muziek doorheen de eeuwen.

Hendrik Vanden Abeele

In 2007 richtte hij het uitsluitend uit damesstemmen bestaande Psallentes Femina op, ook typografisch fraai aangeduid als Psallentes ♀. Van dit ensemble verscheen in 2011 een CD die volledig gewijd is aan de muziek uit de begijnhoven van Amsterdam, Antwerpen, Turnhout, Brugge en Mechelen. Muziek die heel wat minder “begijnerig” klinkt dan het clichébeeld van deze religieuze dames laat vermoeden.

In de begijnhofkerk van Turnhout bracht Psallentes Femina naast vreugdegezangen in het Nederlands ook antifonen, hymnes en responsoria uit 16de- en 17de-eeuwse gradualen, antifonaria en processionales. Ook uit het in het Begijnhofmuseum te bewonderen *processionale*, een handschrift uit circa 1550, werden vier gezangen geprogrammeerd. Dit *processionale*, dat in 2008 het statuut van Vlaams topstuk verwierf, is het nummer 1 uit de

omvangrijke bladmuziekcollectie van het Turnhoutse begijnhof. De verzameling bevat handschriften en drukken van de 16de tot de 20ste eeuw en getuigt van de musiceerpraktijken die gebruikelijk waren in deze begijnengemeenschap.

Psallentes Femina

Muziekcultuur

De muziekcultuur van de begijnen ontplooidde zich vooral in de context van de liturgie. In de grotere begijnhoven werden de begijnen al vanaf het einde van de 13de eeuw betrokken bij de zang. Dat gebeurde door middel van de *schola*, een koor van voor de zang opgeleide en geleerde begijnen. De *'scoelmeesteresse'* kreeg meestal een huis in het begijnhof toegewezen en samen met de eigenlijke koorleidster, de *'canterse'*, selecteerde ze de geschikte begijnen. In de kleinere begijnhoven organiseerde de begijnhofkosteres de vorming van het koor en werden de begijnzangeressen gekozen uit de nieuwe lichte novicen. Waarschijnlijk kwamen deze jonge dames vooral uit welstellende families. Ze hadden alleszins een opleiding genoten en kenden mogelijk voldoende Latijn om de Latijnse teksten te zingen.

*“Beggynjtens al ghelijck, ick
bidd’u neemt in danck
dit boecksken, ’t is vervult
met over-soeten sanck.”*

In het dagelijkse leven in de begijnhoven speelden muziek en zang een belangrijke rol. Muziek weerklonk in de eerste plaats in de begijnhofkerk of kapel, maar ook tijdens de processies op het hof of daarbuiten werd door de begijnen gezongen. Op vastgelegde

momenten was het de begijnen toegestaan devote liederen te zingen. Met hun gezangen loofden zij onder anderen Maria, de patrones van enkele begijnhoven, zoals dat van Brussel en Hoogstraten. Ook andere vrouwelijke heiligen werden vereerd, onder wie Maria Magdalena, Ursula en de elfduizend maagden. De populairste heilige was ongetwijfeld de Heilige Catharina van Alexandrië, patrones in onder meer Diest, Hasselt en Mechelen en tot in de 17de eeuw ook in Turnhout, waarna de H. Begga haar rol overnam. Vanaf de 17de eeuw werd deze relatief onbekende heilige actief gepromoot als de patrones van de begijnen en werden er zowel Latijnse als Nederlandse gezangen over de H. Begga gezongen. Het was op 20 december 1626 dat voor het eerst het patroonsfeest van de H. Begga gevierd werd in het Brusselse begijnhof in aanwezigheid van aartshertogin Isabella, de pauselijke nuntius Franciscus a Balneo, kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders en edelen. De begijnen van Brussel hebben er toen bij de pauselijke nuntius en bisschoppen op aangedrongen om het feest van de H. Begga overal te laten invoeren en 17 december werd haar feestdag. Gezangen uit de begijnhoven geven een beeld van de wijze waarop de liturgie voor de H. Begga muzikaal vorm kreeg. De oudste, 17de-eeuwse bronnen komen uit een begijnhof in het bisdom Luik en uit dat van Antwerpen. Uit de 18de en 19de eeuw zijn er ook in de muziekcollectie van het begijnhof van Turnhout handschriften ter ere van de H. Begga bewaard gebleven.

Naast de heiligenverering kenden de begijnhoven een bijzondere verering voor het lichaam en bloed van Christus. In 1264 bepaalde paus Urbanus IV dat de feestdag van het Heilig Sacrament voortaan in de hele Latijnse Kerk zou worden gevierd. Het feest van Sacramentsdag, op de tweede donderdag na Pinksteren, groeide in de 15de eeuw uit tot één van de populairste kerkelijke feesten (zie ook het artikel hierover elders in dit nummer). De vele gezangen voor het Allerheiligste die in de begijnenmuziek voorkomen, zijn getuigen van de toewijding van de begijnen tot het sacrament van de Eucharistie. In de begijnhofkerk lieten de dames van Psallentes Femina deze begijnenmuziek opnieuw weerklinken. Het zijn gezangen die door vrouwen en voor vrouwen gezongen werden. Deze vocale muziek weerspiegelt de belangrijkste thema's die in de begijnhofgezangen aan bod komen.

Ora pro nobis (bid voor ons)

Al zingend wandelden de zangeressen als in een processie door de begijnhofkerk. Vol klonk de mannenstem van Hendrik Vanden Abeele, beantwoord door de hemelse stemmen van de zes dames. Als een ingetogen gebed klonk de aanroeping van alle heiligen door de stille kerk. De aanwezigen hoorden als het ware opnieuw de begijnen devoot zingen en bidden tijdens de processies op het hof.

Psallentes femina

Responsoria

Het responsorium is een muziekvorm in de kerkmuziek waarbij afwisselend wordt gezongen. De voorzanger zingt voor en zijn gezang wordt beantwoord door het koor. Door gebruik te maken van melismen, een reeks noten op één lettergreep, wordt het een ietwat virtuozer gezang dan het eenvoudiger antifoon.

Met het responsorium *Summe Trinitati* uit de muziekliteratuur van het begijnhof van Brugge opende Psallentes Femina dit middagconcert. Het gezang *Summe Trinitati* (aan de hoogste Drie-eenheid) illustreert het belang van het feest van de Heilige Drievuldigheid voor de begijnengemeenschap. Reeds in het jaar 920 stelde bisschop Stephanus van Luik dit feest in en het werd door paus Johannes XXII rond het jaar 1334 over de hele Kerk uitgebreid.

Daarop volgden uit de muziekcollectie van het begijnhof van Turnhout de responsoria *Cordis ac vocis* (laten wij met juichend hart en jubelende stem de Heer lof zingen), *Felix Maria unxit* (de gelukzalige Maria zalfde de voeten van Jezus) en *Homo quidam fecit*, (een man organiseerde een groot feestmaal) een gezang ter ere van het Heilig Sacrament. Uit Brugge werd ook nog het responsorium *Virgineos flores* (maagdelijke bloemen) gezongen.

Hs01f36r

Hs01f36v

Homo quidam fecit cena uit het processionale van Turnhout.

Partituur rechts, derde notenbalk: een melisme (een reeks noten op één lettergreep) op de lettergreep "om-".

Antifonen

Bij een antifoön zingt een voorzanger de eerste woorden, waarna de andere zangers inzetten. Het is een kort gezang, dat wordt gezongen als inleiding op en ter afsluiting van een psalm. Ook wordt het gezongen als refrein tussen de psalmverzen. Soms is het een zelfstandige melodie, los van de psalm, zoals bij de Maria-antifonen.

Uit het rijke muzikale erfgoed dat de begijnen ons nalieten, zong Psallentes Femina de antifonen *Cum in sancta Katherina* (Brugge) en *O sancta mater Begga* (Antwerpen), twee gezangen ter ere van populaire heiligen op de begijnhoven. Uit de muziekliteratuur van het begijnhof van Brugge komt eveneens het antifoön *Dulcis sanguis* (zoet bloed, zoete vloeistof, vloeïend uit het lichaam van Christus).

Het Beggaliëd in het Nederlands (*Begga van de begijnhoven stichteres geweest in 't Nederland niemand en kan genoeg u loven*) staat met muzieknotatie in *Den Gheestelycken Leeuwercker* (Antwerpen, 1645), een liedboek van de Antwerpse kanunnik Guilielmus Bolognino.

Hymnes

Een hymne is meestal een loflied, een lied waarbij elke strofe dezelfde melodie krijgt, maar soms kunnen er bij de herhalingen kleine ritmische variaties voorkomen. Met de hymnes *Laude solenni modulemur* (met feestelijk lof laat ons allen zingen een lied) (Antwerpen) en

Pange lingua (loof het glorierijke Lichaam en het kostbare Bloed van de Koning aller volken) (Turnhout) kregen de aanwezigen nog meer pareltjes uit dit muzikale erfgoed aangeboden. De hymne *Pange lingua*, geschreven door de H. Thomas van Aquino, werd gezongen tijdens de processie op Sacramentsdag en ook op Witte Donderdag tijdens het overbrengen van de geconsacreerde Hostie naar het rustaltaar.

Mulieres religiosae

Het gezang *Inviolata, integra, et casta es Maria* (Jij bent ongeschonden, heel en kuis, Maria) (Brugge) werd tijdens het lof gezongen ter ere van Onze Lieve Vrouw. Ook met *Aeterna virgo memoriae* (Maagd om eeuwig te gedenken) (Amsterdam) brachten de *mulieres religiosae* of vrome vrouwen hulde aan Maria.

Lofdichten

Niet-liturgische gezangen zijn eveneens terug te vinden onder de begijnenliederen. Bij belangrijke gebeurtenissen in een begijnenleven, bijvoorbeeld bij een professiefeest of een 25- en 50-jarig jubileum, werd er steeds een jubelfeest gehouden en werden lofdichten gezongen, zoals we in een Antwerps begijnenliedje uit de 18de eeuw kunnen lezen.

*Voorts daer zijn veel vreugde dagen
Dat wij alzoo vroolijk zijn.
Dan een feestien, dan een professie
Dan verjaardag, dan jubilé
Dan patroonsdag, dan processie
Alles brengt een feestien mé.*

Uit de liederen van het begijnhof van Mechelen werd de *Vreugdezang Mademoiselle Tubicx* gezongen, een lied uit 1780, in het Nederlands geschreven voor Maria Caroline Tubicx (*Vlied ras gy snelle faam, verbryd nu wyd nen naam, des weerde ziel daar Godes oog op viel*). Huldliederen werden meestal niet voorzien van een uitgeschreven muzieknotatie; ze werden gezongen op een gekende melodie. Dit vreugdelied vormt daarop een uitzondering. Vreugdevol, licht en bijna speels klonk *Vlied ras gy snelle faam*; krachtig, fel en vinnig klonk *Ja kondigt tot haar eer*.

Heilige Drievuldigheid

Met het reeds eerder vermelde responsorium *Summe Trinitati* (aan de hoogste Drie-eenheid), een eerbetoon aan de Heilige Drievuldigheid, werd de met begijnenliederen gevulde namiddag afgesloten.

Het werd een muzieknamiddag waarop de sfeer van devotie en ingetogenheid van de begijnhoven weer tot leven kwam. Muisstil genoten de talrijke muziekliefhebbers. Met een hartelijk en langdurig applaus dankten zij Hendrik Vanden Abeele en de zangeressen van Psallentes Femina voor deze prachtige muzieknamiddag.

Jeannine Corthals

Foto's: Ingrid Rombaut

Bronnen

- Pieter Mannaerts (ed.): *Beghina in cantu instructae*, muzikaal erfgoed uit Vlaamse begijnhoven (2007), Brepols Publishers, Turnhout
- Hugo Vanden Bossche: *Begijnen, Begijnhoven en het Begijnhof van Turnhout* (2013), De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw en Brepols Publishers, Turnhout
- Pieter Mannaerts & Hendrik Vanden Abeele: Programmatekst

- Koen van Meel (2011): http://www.kwadratuur.be/cdbesprekingen/detail/v_c_-_psallentes_plainchant_beghinae/#.U7VcCvmSzd8
- Pieter Mannaerts en Els Vercammen: *Inventaris van de muziekcollectie van het Begijnhof te Turnhout* (2004), Resonant in samenwerking met De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw en TRAM 41, Stadsarchief Turnhout